

Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. 2012. – Т. 19. – С. 333-339.

УДК 902(084.3)(477.43)

І. О. Старенький,

м. Кам'янець-Подільський

До історії створення археологічної карти Подільської губернії

У статті розповідається про історію створення археологічної карти Подільської губернії від початку збору матеріалів у 80-их роках XIX ст. до її видання в 1901 році.

Ключові слова: археологічна карта, Подільська губернія, археологічні дослідження, духовенство, Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, Імператорське археологічне товариство, Ю. Й. Сіцинський.

Важливе місце в історичних дослідженнях посідає археологія. Велику цінність для дослідників мають археологічні карти губерній, які створювалися наприкінці XIX – на початку XX ст. 1901 року побачила світ археологічна карта Подільської губернії, яку опрацював Юхим Йосипович Сіцинський¹. Про актуальність цієї праці у наш час може свідчити її перевидання на початку XXI ст. (2001, 2004 рр.)², а також те, що саме за «Археологічною картою Подільської губернії» проводилися пошуки Пижівського ідола, який був знайдений С. Семенчуком 1999 року в урочищі Пижівська Дубина³. До висвітлення значимості «Археологічної карти Подільської губернії» для розвитку археології на Поділлі зверталися в своїх працях В. С. Прокопчук⁴, Л. В. Баженов⁵, О. М. Кошель⁶, О. А. Бакалець⁷, А. М. Трембіцький⁸ та інші автори. Проте поза увагою дослідників залишилася передісторія створення археологічної карти. Мета цієї статті – до певної міри заповнити вказану прогалину в історіографії.

Первісно робота розпочалася під час складання історико-статистичних описів церков та парафій Подільської єпархії. Так, в описі містечка Богополя

згадуються навколо поселення кургани, які в народі називалися «могилами». Вони розташовувалися навколо Богополя симетрично паралельними лініями (можливо, це були елементи валів). Один з таких курганів розміщувався в 4 верстах (4264 м) від містечка і називався Розкопаною Могилою, оскільки його розкопували скарбошукачі⁹.

Дослідники с. Нестоїта в 20 сажнях (42,66 м) від урочища Синдзир також помітили, що в південно-західному напрямі йдуть великі насипи або «могили» – один великий, обабіч якого обов'язково йдуть ще два малих. Недалеко від урочища Синдзир на підвищенні, що над яром було місце під назвою Конецьке. З діалекту це слово означало місце, де знаходиться стражник, який за допомогою нахилу прапора чи запаленого вогню сигналізував про наближення ворога¹⁰.

В археологічну роботу втягувалася і краєзнавча громадськість. У с. Чорна Ольгопільського повіту місцевий волосний писар знайшов два зуби і шість скам'янілих кісток та відправив їх для дослідження в Одеський університет¹¹.

Саме в цих історико-статистичних описах ще в 60 – 70-х роках XIX ст. відбувається первісна фіксація археологічних знахідок та археологічних стоянок на території Подільської губернії.

Велику роль у виявленні, фіксації і збереженні пам'яток археології на Поділлі відіграв Володимир Боніфатійович Антонович. Ще 1883 року він вирушив у подорож лівим берегом Дністра від містечка Жванця до містечка Рашкова. Саме в цей час археолог проводить розкопки кургану на вершині Білої гори поблизу Бакоти, який знаходився між краєм скелі та полем. У ньому було виявлено жіночий скелет та посуд. Також були проведені дослідження півострова, що прилягав до Білої гори. У цей же час В. Б. Антонович виявив на вершині гори гвинтоподібну печеру, яка в нижньому оберті мала дві невеликі келії¹². Саме ці дослідження стали початком повернення із забуття видатної святині – Бакотського скельно-печерного монастиря. Результати досліджень вченого були опубліковані на сторінках

«Киевской старины» протягом 1884-1885 рр. під назвою «Путевые очерки Подолии» та лягли в основу доповіді «О скальных пещерах на берегу реки Днестра», надрукованої в «Трудах VI Археологического съезда в Одессе».

1889 року Бакоту відвідав Подільський єпископ Димитрій (у миру історик Дмитро Самбікін). Під час своїх відвідин він переконував прихожан, що тут був монастир, де рятувалися відлюдники. Це викликало створення ініціативної групи на чолі зі священником Е. Праницьким, які розпочали розкопки в урочищі Монастирисько. Священик палав бажанням віднайти пам'ятку. Через деякий час на висоті 70 м від підніжжя гори були виявлені рештки монастиря. Було відкрито три майданчики та два печерні коридори¹³.

Не зважаючи на гаряче бажання знайти та зберегти пам'ятку, ці розкопки носили аматорський характер, і були далекими від науковості. Бакотський поміщик К. І. Шимановський 1889 року звернувся з листом до Імператорської археологічної комісії з проханням провести наукові дослідження на місці монастиря. За розпорядженням цієї комісії розкопки були зупинені до командировання фахівця.

У липні 1891 року на розкопки прибув Володимир Антонович. Дослідження тривали лише один тиждень. Оглянувши місце розкопок, вчений дійшов висновку, що південно-західний край скельного монастиря був значно пошкоджений дією природних факторів, в результаті чого частина скель, в яких розміщувалися келії, відкололася і впала вниз. В. Б. Антонович переважно проводив дослідження майданчиків та печер, які були віднайдені селянами в 1889 році¹⁴. Проте було знайдено і нову печеру-коридор.

1891 року розкопки не були завершені і Володимир Боніфатійович Антонович запланував дослідження в Бакоті і на 1892 рік. Розкопки були проведені протягом 7-25 серпня. Щоденно на розкопках працювало 30-40 бакотських селян¹⁵. На превеликий жаль знахідки не збереглися і зникли в буремному ХХ ст.

У цих археологічних розкопках активну участь взяли тогочасний учень В. Б. Антоновича М. С. Грушевський та талановитий подільський історик Ю. Й. Сіцінський. Матеріали досліджень Юхим Йосипович дещо пізніше зафіксував в «Археологічній карті Подільської губернії».

Вперше професійно до справи створення археологічної карти Поділля підійшло Імператорське археологічне товариство. У своєму зверненні до Подільського єпископа зазначили: «Імператорське Московське археологічне товариство, бажаючи отримати більш повну та достовірну інформацію про чисельність та розміщення доісторичних старожитностей Росії, прийшло до висновку про необхідність створення археологічних карт губерній з нанесенням на ці карти розташованих у губерніях курганів, городищ, древніх могильників, валів, засік, а також місць знахідок скарбів, старовинних монет, кам'яних та мідних виробів і т.п.»¹⁶. Товариство зверталось до єпископа з проханням допомогти в зборі інформації. Прохання було передане Подільській духовній консисторії, яка, у свою чергу, розіслала анкети для збору інформації по благочинних округах всіх повітів Подільської єпархії. З округів надійшло 19 зошитів з матеріалами про археологічні пам'ятки¹⁷. Достеменно невідомо чи всі благочинні округи заповнили анкети. Маємо інформацію, що відомості були надіслані з 1-го, 3-го, 4-го, 6-го, 7-го та 9-го округів Балтського повіту, 1-го округу Вінницького повіту, 5-го округу Гайсинського повіту, 2-го, 3-го та 4-го округів Кам'янецького повіту, 1-го, 2-го та 5-го округів Літинського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Могилівського повіту, 1-го та 3-го округів Ольгопільського повіту, 1-го, 3-го та 4-го округів Проскурівського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Ушицького повіту, 2-го та 4-го округів Ямпільського повіту¹⁸.

Проте далеко не у всіх округах поставилися відповідально до завдання. Багато благочинних просто зробили відписку, що «археологічних старожитностей немає». Лише в окремих випадках подавалися детальні відомості. Так, в анкеті 6-го благочинного округу Балтського повіту зазначалося, що в с. Кумар розташовано 5 курганів, на приватних садибах

розташовано багато «могил», в одному з поховань знайдено шаблю зі срібним руків'ям, наконечники стріли та списа¹⁹. Не зважаючи на недостатній обсяг надісланої інформації, на адресу Подільської духовної консисторії надійшла подяка за підписом голови Імператорського археологічного товариства графині Уварової²⁰.

Робота зі створення археологічної карти Поділля не була завершена і продовжувалася в наступні роки. 18 червня 1889 року Імператорське археологічне товариство надіслало Подільському єпископу Донату прохання розіслати по монастирях і церквах анкети та попросити вислати на археологічну виставку старожитностей, до яких було віднесено ікони, шиття і тканини, металеві та дерев'яні вироби, зброя, портрети²¹.

1892 року на ім'я єпископа Димитрія від Імператорського археологічного товариства надійшло відношення із закликом до духовенства взяти участь у роботі археологічного з'їзду, який мав відбутися 1-14 серпня 1893 року в місті Вільно. Членами з'їзду могли стати всі ті, хто сплатив 4 руб. Цим особам видавався білет і особовий знак, який давав право брати участь у роботі з'їзду. Поділявся він на 10 відділів:

- 1) первісних старожитностей;
- 2) старожитностей історико-географічних та етнографічних;
- 3) пам'яток мистецтва;
- 4) домашнього, юридичного, громадського та воєнного побуту;
- 5) церковних старожитностей;
- 6) пам'яток мови і письма;
- 7) старожитностей класичних, візантійських та західноєвропейських;
- 8) слов'янських та литовських старожитностей;
- 9) східних старожитностей;
- 10) археологічних пам'яток²².

1897 року Київське відділення Комітету з влаштування в 1899 році XI Археологічного з'їзду звернулося до Подільського єпархіального історико-статистичного комітету з проханням сприяти проведенню з'їзду і обрати

своїх делегатів. Єпархіальний історико-статистичний комітет призначив своїми делегатами М. І. Яворовського та Ю. Й. Сіцинського. 1899 року з Давньосховища до Києва були вислані старожитності для виставки, яка проходила під час з'їзду. Імператорське археологічне товариство рішенням № 196 від 20 серпня 1899 року висловило Комітету подяку за надіслання експонатів для виставки. З двох делегатів на з'їзд прибув Юхим Йосипович Сіцинський, якому 1898 року було доручено здійснити розвідки на Поділлі, результатом чого стала «Археологічна карта Подільської губернії». На з'їзді Юхим Йосипович виголосив доповіді «Древнейшие церкви Подолии» та «Несколько объяснений по поводу археологической карты Подольской губернии»²³.

За активну допомогу в організації та участь в XI Археологічному з'їзді, добросовісне обстеження пам'яток старовини Поділля Імператорське археологічне товариство висловило подяку Ю. Й. Сіцинському та обрало його в 1902 році своїм членом-кореспондентом²⁴.

Саме XI Археологічний з'їзд став апогеєм археологічної діяльності на Поділлі в XIX – на початку XX ст. Підготовка до з'їзду активізувала археологічну діяльність, систематизувала її. Серед результатів підготовки до з'їзду були: вивчення бакотських старожитностей, збір археологічних пам'яток, відбір експонатів на виставку до з'їзду, підготовка доповідей і, нарешті, узагальнення у вигляді «Археологічної карти Подільської губернії», де систематизовано понад 2000 пам'яток різного часу²⁵.

Отже, створення «Археологічної карти Подільської губернії» відбувалося протягом тривалого часу. Первісна фіксація археологічних пам'яток проходила вже під час написання історико-статистичних описів церков і парафій єпархії в 60 – 70-х рр. XIX ст. Великий вплив на створення карти мали археологічні дослідження В. Б. Антоновича 80 – початку 90-х рр. Проте основна робота по створенню археологічної карти Подільської губернії була проведена священиком та істориком Юхимом Йосиповичем Сіцинським у співпраці з Імператорським археологічним товариством, яка

завершилася командированням Ю. Й. Сіцинського в 1899 році на XI Археологічний з'їзд в Києві та виданням 1901 року «Археологічної карти Подільської губернії». Ця праця не втратила своєї актуальності й сьогодні та залишається одним з найповніших джерел по археології Поділля.

Примітки

¹ Сецинский Е. И. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. I. – С. 197-354.

² Сіцинський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / упоряд. О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіум. – 2004. – 130 с.

³ Семенчук С. Язичницька скульптура з археологічної карти Ю. Й. Сіцинського в Середньому Подністров'ї / Сергій Семенчик // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 98-99.

⁴ Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук; НАН України, Ін-т іст. України, Відділ регіональних проблем іст. України; ВСК. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.

⁵ Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства / Лев Баженов; Ін-т іст. України НАН України; Кам'янець-Подільський державний університет; Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – 416 с.

⁶ Кошель О. М. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920) / Олексій Кошель; Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. України НАН України. – К.; Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1998. – 69 с.

⁷ Бакалець О. А. Праця Ю. Сіцинського «Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г.» – важливе джерело вивчення грошового обігу на Поділлі у XVII-XVIII ст. / О. А. Бакалець // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – С. 139-150.

⁸ Трембіцький А. М. Є. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А. М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т. I. – С. 76-102.

⁹ Историко-статистическое описание прихода и церкви Подольской епархии Балтского уезда местечка Богополя // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1870. – 1 мая (№9). – С. 129

¹⁰ Историко-статистическое описание села Нестоитой Балтского уезда // ПЕВ. – 1870. – 15 июня (№12). – С. 322.

¹¹ Историко-статистическое описание села Чорной Балтского уезда // ПЕВ. – 1871. – 15 сент. (№18). – С. 746.

- ¹² Сецинский Е. И. Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакоте Ушицкого уезда / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1891. – 16 нояб. (№49). – С. 1215.
- ¹³ Там само. – С. 1215-1217.
- ¹⁴ Сецинский Е. И. Бакота – древняя столица Понизья / Е. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – 24 нояб. (№47). – С. 1178-1179.
- ¹⁵ Сецинский Е.И. Раскопки Бакотского монастыря в 1892 году / С. // ПЕВ. – 1892. – 26 сент. (№39). – С. 706-707; Сіцинський Ю. Й. Археологічна карта... – С. 95.
- ¹⁶ Державний архів Хмельницької області. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 9126. – Арк. 2.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 2-3.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 4-48.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 44-44 зв.
- ²⁰ Там само. – Арк. 47.
- ²¹ Там само. – Арк. 50-53 зв.
- ²² Отношение Императорского Московского Археологического Общества на имя Его Преосвященства Преосвященнейшего Димитрия, епископа Подольского и Брацлавского // ПЕВ. – 1892. – 11 июня (№ 27-28). – С. 559-561.
- ²³ Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897-1900 гг. // ПЕВ. – 1901. – 14 апр. (№15). – С. 5-6.
- ²⁴ Трембіцький А. М. Вказ. праця. – С. 92.
- ²⁵ Сециеский Е. И. Археологическая карта... ; Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 35; Баженов Л. В. Вказ. праця. – С. 52.

В статье рассматривается история создания археологической карты Подольской губернии от начала сбора материалов в 60-х годах XIX в. до её издания в 1901 году.

Ключевые слова: археологическая карта, Подольская губерния, археологические исследования, духовенство, Подольский епархиальный историко-статистический комитет, Императорское археологическое общество, Е. И. Сецинский.